
Ibsens lommebok – et innblikk i dikterens resepter

MEDISINSK HISTORIE

ERLEND HEM

erlend.hem@medisin.uio.no

Legeforskningsinstituttet

og

Universitetet i Oslo

Forfatterbidrag: idé, utforming/design, datainnsamling, analyse og tolkning av data, litteratursøk, utarbeiding/revisjon av manuset og godkjenning av innsendte manusversjon.

Erlend Hem er instituttleder, professor og styreleder i Helsehistorisk forum.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

JAN FRICH

Universitetet i Oslo

Forfatterbidrag: idé, utforming/design, datainnsamling, analyse og tolkning av data, litteratursøk, utarbeiding/revisjon av manuset og godkjenning av innsendte manusversjon.

Jan Frich er dr.med., spesialist i nevrologi og professor i medisin.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Bakgrunn

Våren 2018 skulle Henrik Ibsen Museum i Skien gjøre klart til en ny utstilling med dikterens personlige eiendeler. De gjenoppdaget da en lommebok med tre resepter. Hvilke legemidler var det snakk om, hva var grunnlaget for behandlingen og kunne den ha vært skadelig for ham?

Materiale og metode

Vi har studert de tre reseptene med bakgrunn i opplysninger om Ibsens helsetilstand og samtidens medisinske kunnskap og praksis.

Resultater og fortolkning

Reseptene viser at Ibsen brukte legemidlene kaliumjodid, kaliumbromid og uricedin, trolig mot arteriosklerose, søvnevansker og forstoppelse. Den ene resepten var skrevet ut til Ibsens kone, Suzannah. Det var et jodmiddel i form av natriumjodid. Ibsen begynte sannsynligvis med legemidlene da Edvard Bull ble hans lege i 1903. Med Bulls solide medisinske kunnskaper og enestående energiske oppfølging av Ibsens helse, er det ingen grunn til å tro at behandlingen var skadelig.

Hovedfunn

I 2018 ble tre resepter gjenoppdaget i Henrik Ibsens lommebok.

To av reseptene ble skrevet ut av hans lege Edvard Bull i 1903.

Reseptene viser at han brukte kaliumjodid, kaliumbromid og uricedin, sannsynligvis mot arteriosklerose, søvnevansker og forstoppelse.

Medisineringen av Ibsen var i tråd med datidens medisinske viten.

Henrik Ibsens svigerdatter, Bergliot Ibsen (1869–1953), testamenterte en rekke av hans personlige eiendeler til Ibsenforbundet (1). Planen var at gården Venstøp, Ibsens barndomshjem, skulle omgjøres til museum og at gjenstandene skulle danne grunnstammen i det nye museet (2, 3). En av dem var en lommebok som inneholdt tre resepter. Vi har tidligere skrevet om Ibsens helse (4), hans leger (5) og hans medisinbestillinger (6), men den gangen, i 2006, kjente vi ikke til reseptene. Hvilke legemidler er det snakk om, hva var grunnlaget for behandlingen og kunne den ha vært skadelig for ham?

Materiale og metode

Henrik Ibsen Museum har publisert elleve bilder av lommeboken med innhold på nettstedet Digitalt museum (figur 1) (1). Reseptene ble funnet ved registreringen i 1953, det er notert i inntaksprotokollene, men de ble lagt tilbake på plass og har ikke blitt formidlet eller forsket på. Lommeboken måler 12 × 7,9 cm og er i grønt skinn med to rom og mosegrønt fôr. Utsiden er preget med dekorrender i gull (1).

Figur 1 Lommeboken som ble testamentert til Telemark museum i 1953. Ibsen brukte den som en mappe til oppbevaring av resepter. Her avbildet sammen med innholdet: en konvolutt og tre resepter. (1, bilde 7).

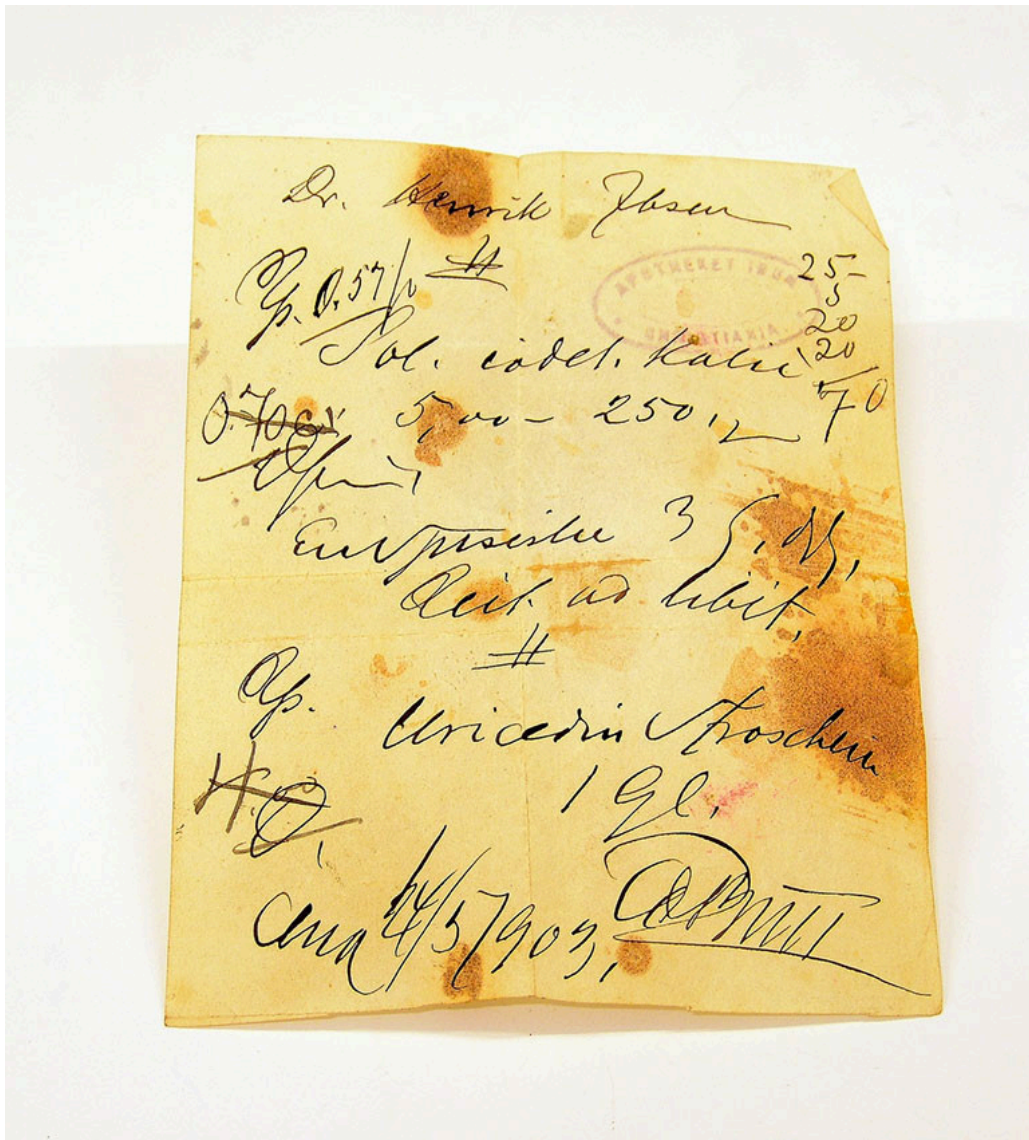
Vi har brukt tilgjengelig informasjon om Henrik (1828–1906) og hans kone Suzannah Ibsens (1836–1914) helsetilstand, og koblet dette mot datidens medisinske litteratur, spesielt lærebøker og håndbøker. En særlig viktig kilde er førsteutgaven av læreboken i farmakologi fra 1905 [\(7\)](#).

Reseptene

Lommeboken, som kanskje egentlig var en reseptmappe, inneholder tre resepter, hvorav én var utskrevet i Italia, og en konvolutt. To av reseptene er skrevet av Ibsens egen lege, Edvard Bull (1845–1925). Vi presenterer disse først.

Resept nr. 1 (figur 2)

Figur 2 Resept utskrevet av Henrik Ibsens lege, Edvard Bull, 24. mai 1903 på jodkalium og uricedin (1, bilde 10).

Bulls skrift er karakteristisk og relativt enkel å lese:

Dr. Henrik Ibsen

#

Sol. iodet. kalii

5,00 - 250

En Spiseske 3 G. dgl.

Reit. ad libit.

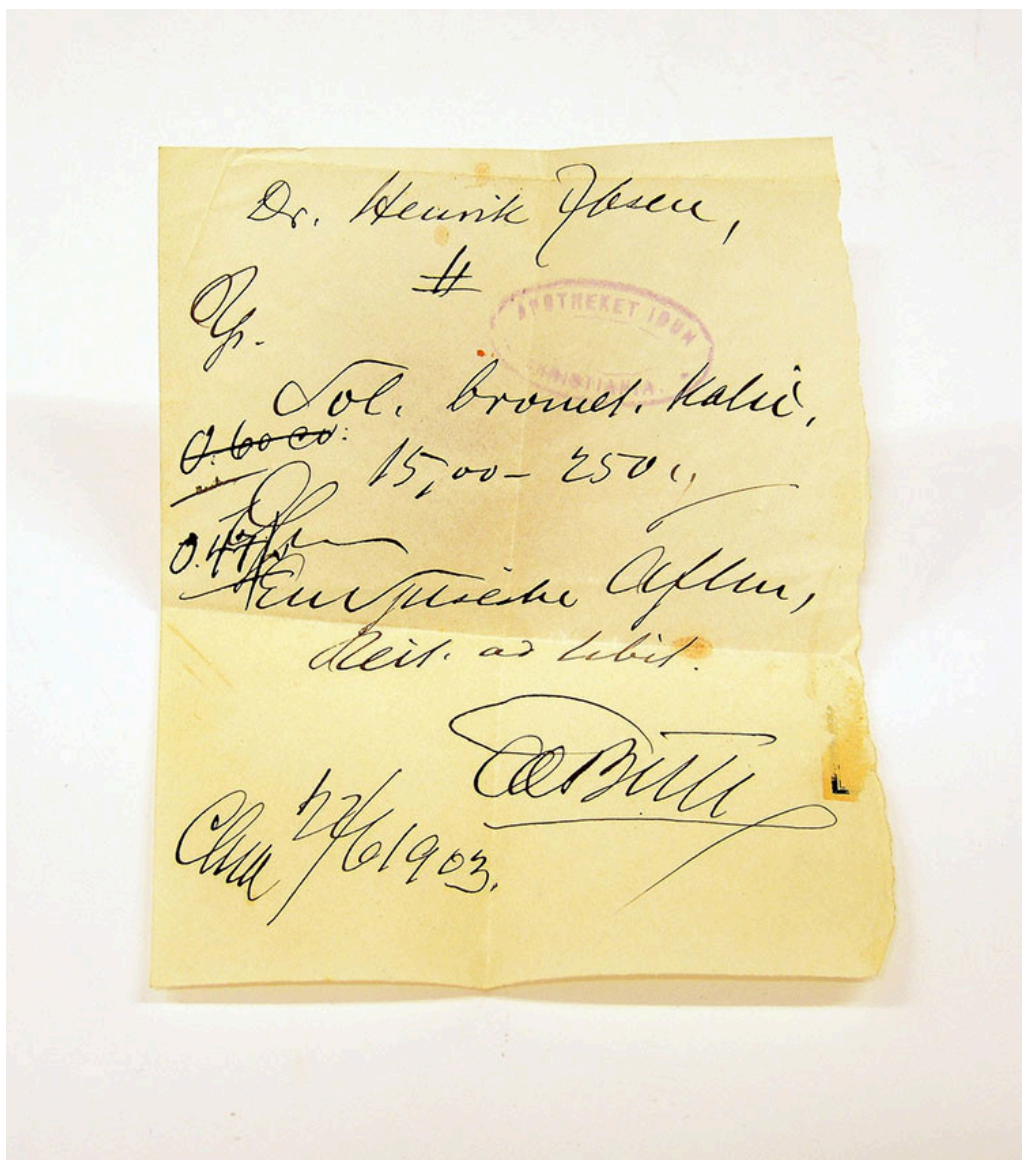
#

Uricedin Stroschein

1 Gl.

Chra 24/5 1903 Edv. Bull

Resept nr. 2 (figur 3)

Figur 3 Resept utskrevet av Henrik Ibsens lege, Edvard Bull, 22. juni 1903 på bromkalium (1, bilde 11).

Denne resepten er skrevet en knapp måned etter den første:

Dr. Henrik Ibsen

#

Sol. bromet. kalii

15,00 - 250

En Spiseske Aften

Reit. ad libit.

Chra 22/6 1903 Edv. Bull

Vurdering

Begge reseptene er stemplet «Apotheket Idun Christiania». Det åpnet i 1887 og holdt til i Løkkeveien 11 i enden av Arbiens gate (nå: Arbins gate). Det var altså Ibsens nærmeste apotek (6). Han hentet nok ikke legemidlene selv. Til det var han i 1903 blitt

for svak, eller med Bulls ord: Han var «en af Sygdom brudt Mand». Han kunne «gaa en Smule ved Hjælp at Stok», hadde vansker med å snakke, hukommelsen og intelligensen var svekket og sinnsstemningen «yderst irritabel» (4).

Den første resepten er fra 24. mai 1903, samme dag som Edvard Bull ble Ibsens lege. Dette var en søndag, og det stemmer med fortellingen til sønnen, Francis Bull (1887–1974), som skrev at faren «dagstøtt, søndag som hverdag» så til sin berømte pasient (8). Historien gir også inntrykk av at det hastet med å få en ny lege på plass, ettersom det hadde skåret seg med den forrige. Ifølge Bergliot Ibsen var det hun som ordnet dette: «Efter dette gikk jeg op til Dr. Edvard Bull, som straks kom» (5).

Bull var utdannet lege i 1870, og tok doktorgraden fem år senere, som den åttende i Norge. Han arbeidet i flere år ved Rikshospitalet før han ble huslege i hovedstaden med en omfattende praksis. Etter hvert ble denne dominert av personer fra overklasse- og kunstmiljøet i Kristiania (5).

Det ene legemiddelet på resepten var *Sol. iodet. kalii* (*solutio iodeti kalii*), dvs. en løsning av jodkalium (*jodetum kalicum*). I våre dager benevnes stoffet kaliumjodid, mens betegnelsen jodkalium var den mest brukte formen på Ibsens tid (6). Det andre middelet var uricedin.

Virkestoffene

Jodkalium

Ibsens egen medisinbestilling, som vi beskrev i artikkelen i 2006, gjaldt blant annet *jodnatrium* (natriumjodid) (6). Det ble brukt mot syfilis, arteriosklerose, tuberkulose og flere andre tilstander (7, s. 416–7). Edvard Bulls resept gjelder *jodkalium*. Man vurderte i samtiden at disse midlene hadde omtrent samme virkning (7, s. 415). I 2006 visste vi ikke hvorfor Ibsen brukte det ene fremfor det andre. Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910) hevdet at Ibsen brukte jodkalium, og at det var Bull som «udrettede det vidunderlige» og behandlet ham med dette middelet som «man i Frankrig har fundet paa mod Forkalkning» (9). Det ser altså ut til at Bjørnson hadde rett. Bull forskrev jodkalium da han overtok som Ibsens lege i mai 1903.

Men hvorfor forordnet Ibsen *jodnatrium* på medisinbestillingen noen år tidligere (6)? Vi vet ikke sikkert, men det må ses i lys av den italienske resepten som var utskrevet til Ibsens kone Suzannah, og som vi omtaler til slutt i denne artikkelen.

Det er også uklart hvorfor Bjørnson var så begeistret over jodkaliumets virkninger. Det er ingen grunn til å tro at virkestoffet utrettet «det vidunderlige». Det er tvilsomt om det hadde noen klinisk effekt i det hele tatt, så Bjørnsons begeistring kan kanskje være uttrykk for en mer generell opplevelse av at Ibsen endelig fikk «en mere interessert Lægehjælp», som Bull selv skrev (5).

Læreboken i farmakologi beskriver de to jodpreparatene som ganske like (7, s. 413). Jodkalium var et velprøvd middel som hadde vært i bruk helt siden 1820-årene, og «anvendes meget i Lægekunsten», som det het i 1896 (10, s. 67). Jodkalium var den vanligste formen hvor jod ble gitt innvortes fordi det vanligvis ikke irriterte slimhinnene eller på annen måte skadet fordøyelsen (11, s. 331). Jodnatrium var nyere, fra 1890-årene (6).

Det var ikke uvanlig å skrive «Reit. ad libit.» (*reiterentur ad libitum*) på resepter, og dermed kunne Ibsen trolig fortsette med denne medisineringen så lenge han ønsket («etter behag») i stedet for å få nye resepter fra legen. Bull så antakelig for seg at Ibsen skulle bruke disse legemidlene i lang tid. Dette var en praktisk løsning og sikkert også et uttrykk for tillit fra Bulls side. Kanskje var det derfor ikke behov for flere resepter enn dette? Det ble i alle fall kun funnet disse to fra Bull i 1953.

Apoteket beregnet hva medisinene kostet. Det ser vi av regnestykket for jodkaliumløsningen øverst til høyre. Det er for virksomt stoff, emballasje, tilberedningspris etc. Slike beregninger var vanlig da man laget legemidler etter resept (Inger Lise Eriksen, personlig meddelelse).

Løsningen med jodkalium skulle tas som spiseskje tre ganger om dagen (7, s. 418). En spiseskje tilsvarte omtrent 15 gram (7, s. 538). «5,00–250» beskriver at 5 gram legemiddel skulle avveies og tilsettes vann til en samlet vekt av 250 gram (7, s. 558).

Uricedin

Preparat nr. 2 på resepten fra 24. mai 1903 er uricedin, som var en blanding av natriumsulfat, -klorid og -sitratt samt litiumsitratt (12, 13). Det var et ganske nytt middel, registrert i Tyskland i 1894 (14). Det ble produsert av firmaet J.E. Stroschein i Berlin, og Bull presiserte dette i resepten. Det fantes forfalskninger på markedet, og leger ble oppfordret til å angi produsentens navn.

I 1895 hadde The Lancet meldt om positive effekter ved gikt. Kurbadlegen Hugo Langstein i Teplitz-Schönau mente å ha oppnådd gode resultater etter først å ha prøvd det på seg selv (15). Ti år senere hadde indikasjonene blitt betydelig utvidet (16), men fellesnevneren var urinsur diatese, altså at pasienten hadde tendens til sykdom grunnet sur urin. Det gjaldt for blant annet nyrestein og gikt (17). Middelet var tilgjengelig i Norge og sto i *Index medicamentorum* så sent som i 1945 (18).

Det ser imidlertid ut til at middelet snart kom i miskreditt. Allerede i 1904 het det at uricedin ikke hadde noen spesifikk virkning, «men er kostbar» (19). En britisk professor rapporterte om lakserende effekt, men til tross for sin behagelige avførende virkning ved kronisk gikt, ville middelet sannsynligvis bli dårlig mottatt på grunn av overdrevne påstander om dets nytte, mente han (16). I JAMA i 1907 hadde man kommet frem til at det var humbug, og middelet ble kalt *nostrum* (20), det vil si en type medisin som ofte var ineffektiv eller uprøvd, og som ble markedsført med tvilsomme eller overdrevne påstander. I Norge ble slike midler omtalt som *arkana* (6).

Hvis det faktisk var gikt som var indikasjonen, kunne det tenkes at Suzannah var mottakeren. Hun var sterkt plaget i mange år, og omkring 1900 var hun så giktsvekket at hun hadde vansker med å gå (21). Men det er lite sannsynlig at Bull ville ha skrevet ut et legemiddel til Suzannah på samme resept som ektemannen.

Bull skrev ingenting om hvordan det skulle brukes, bare kort og godt: ett glass, mens jodkalium skulle tas tre ganger daglig. Det ble heller ikke reiterert ad libitum. Hovedstoffet var natriumsulfat eller glaubersalt (20), som var et avføringsmiddel (7, s. 354). Med Ibsens økende inaktivitet etter hjerneslagene, kan det godt tenkes at dette var indisert. Ibsen var kjent med avførende midler fra før, som mavemiddelet Brandts schweizerpiller (6).

Bull hadde selv tro på terapien, som han skrev: «den indledede Behandling begynte at virke gunstigt på hans Befindende» og «Under den anvendte Behandling bedredes (...) Tilstanden lidt efter lidt» (4).

Bromkalium

Den andre resepten er datert 22. juni 1903, mindre enn en måned etter den første. Den omhandler kun ett legemiddel: *Sol. bromet. kalii (solutio brometi kalii)*, dvs. en løsning av bromkalium (*brometum kalicum*).

Bromkalium hadde blitt brukt som beroligende middel og sovemiddel siden midten av 1800-tallet. Det var i utstrakt bruk frem til begynnelsen av 1900-tallet, da det ble erstattet av midler med mindre bivirkninger. Det stemmer godt med Bergliot Ibsens opplysninger om at dr. Bull «straks kom og trøstet min stakkars svigermor og gav Ibsen et beroligende middel, så han fikk ro og søvn. Før Dr. Bull blev hans lege, kunde Ibsen vandre uavbrutt omkring i værelsene om natten. Nu fikk han sove» (5).

Bromkalium hadde to hovedindikasjoner: som sedativum og antispastikum, og som hypnotikum. Nettopp kombinasjonen av å ha både beroligende og søvndyssende effekt kan ha vært gunstig i Ibsens tilfelle. Søvn ble behagelig og hadde ikke de sedvanlige ettervirkninger som de fleste andre hypnotika (22, s. 88–91).

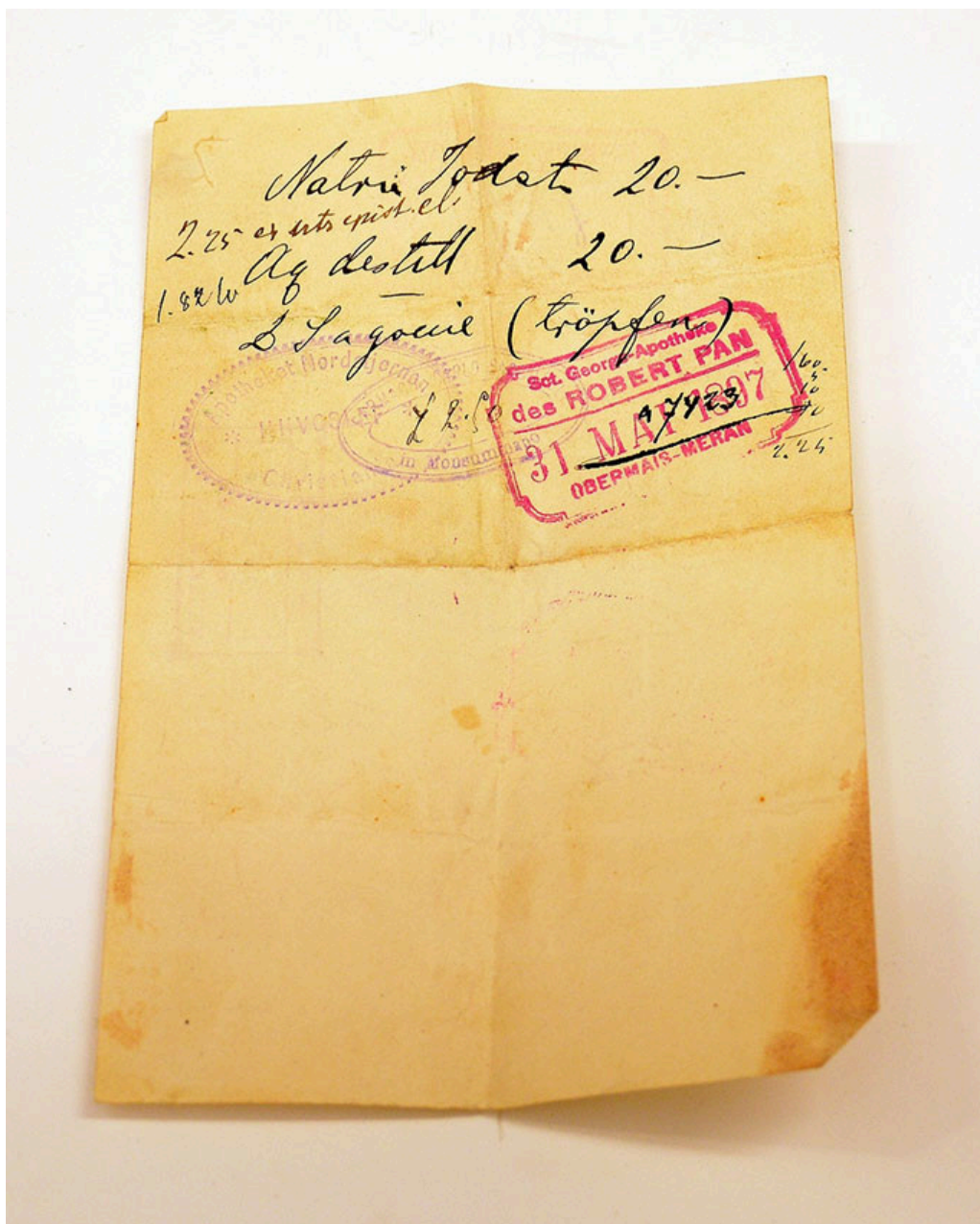
Bull forordnet en spiseskje bromkalium om aftenen. Effekten ble slik han ønsket. Han skrev at søvnen var «storartet». Ibsen gikk tidlig til sengs, sovnet straks og sov hele natten uten å røre seg til langt ut på morgenen (23).

Den italienske resepten

I reseptmappen finnes to dokumenter med italiensk tekst. Det ene er en tom konvolutt fra et apotek (*farmacia chimica*) ved navn Canella, hvor det fremgår at virksomheten drev innen mineralvann, brus og selters (*acque minerali, gasose e seldtz*). De hadde egne spesialiteter, både nasjonale og utenlandske (*specialita proprie, nazionali ed estere*) og produserte *acqua di cedro* (sitronlikør). Helt nederst står Riva, som sannsynligvis er stedet der apoteket lå, trolig Riva del Garda, en havneby i den nordvestre enden av Gardasjøen i Italia. På grunn av det milde klimaet, ble stedet benyttet som kursted, og Suzannah hadde vært der tidligere (24, s. 92).

Det andre dokumentet er en resept som er vanskeligere å tolke enn de norske. På forsiden står det at natriumjodid skal blandes i *aqua destillata* (renset vann) og tas som dråper (figur 4):

Figur 4 Udatert og usignert italiensk resept på jodnatrium. Et av stemplene angir datoen 31. mai 1897. Denne resepten var trolig til Suzannah Ibsen (1, bilde 9).

Natr. Iodet. 20 –

Aq destill 20 –

S a gocie (tröpfen)

Resepten er ekspedert tre ganger: to ganger i Italia og én gang i Norge. Det første stempelet er datert 31. mai 1897 i *Sct. George-Apotheke des Robert Pan* i Obermais, en bydel i Meran i Syd-Tirol. Dette stemmer godt med det vi vet om reiseruten som Suzannah og sønnen Sigurd brukte på sin kurreise til Italia i 1897: De dro med tog til København 1. mai, reiste 8. mai videre til Berlin og München, og deretter til Meran og Monsummano ([24, s. 398](#)).

De oppholdt seg i Meran fra 18. mai til 22. juni ([24, s. 398](#)) og bodde på hotellet Schloss Labers, hvor de også hadde vært tidligere. Ibsen selv var hjemme i Norge. Han reiste ikke utenlands etter 1891, bortsett fra til København og Stockholm i forbindelse

med 70-årsdagen i 1898 (Erik Edvardsen, personlig meddelelse). Dette er derfor utvilsomt Suzannahs resept. Vi vet ikke hvorfor hun brukte natriumjodid. Gikt var ikke en vanlig indikasjon.

Målet for reisen i 1897 var kurstedet Monsummano, som ligger mellom Firenze og Lucca. I 1849 hadde det blitt oppdaget en grotte, Grotta Giusti, 248 meter lang og 12 meter bred, naturlig avdelt i fire rom med ulik temperatur. Badene ble særlig brukt mot gikt og revmatisme (24, s. 343). Et opphold ble kalt for grottekur. Det andre stempelet stammer fra et apotek i denne byen, *Farmacia Carlo Baccelli*.

Ibsen spurte etter Suzannah i et brev til Sigurd 17. juni: «Jeg er meget begærlig efter at vide, hvorledes hun befinder sig i Monsummano. Om luften er god for hende og om hun allerede er begyndt på kuren?» (25) Et par uker senere skrev han at «hovedsagen er jo hvorledes grottekuren bekommer dig iår» (26). Dette var kurbadenes gullalder. Et gunstig klima, regelmessig liv, legemsbevegelse, opphold i fri luft, hensiktsmessig diett, befrielse for alle dagliglivets byrder, suggesjon og badelegenes erfaring var faktorer som var mer enn tilstrekkelige til å gjøre badereisenes nytte forståelig, ifølge farmakologen Poulsson (7, s. 349).

I brevet datert 2. juli skrev Ibsen eksplisitt om medisineringen: «Den jodtinktur, som bekom dig ilde i Labers bør du naturligvis kaste væk og få dig en ny flaske dernede.» Denne kommentaren har fått Ibsen-forskere til å tro at jodtinktur var en oppløsning av jod i sprit, som ble brukt til å desinfisere huden (24, s. 411), men det er en misforståelse. Vi ser av resepten at medikamentet ble gitt som dråper til innvortes bruk.

I tillegg til plagsomme bivirkninger etter lang tids bruk, jodisme, var det også kjent idiosynkrasi, overømfintlighet, allerede noen timer etter de første dosene (7, s. 414–5). En større dose jod eller jodtinktur kunne fremkalle gastroenteritt som følge av preparatets «kaustisk irriterende Virkning» på ventrikkel og tarm (22, s. 96). Det kan tenkes at det var slike problemer Suzannah erfarte.

Resepten har stempler fra to italienske apotek i Meran og Monsummano sommeren 1897. Suzannah ble altså dårlig av behandlingen i Meran og fulgte åpenbart Henriks råd om å skaffe seg en ny flaske i Monsummano. I tillegg ses et tredje stempel, fra *Apotheket Nordstjernen* som lå i Stortingsgata 6 og ble etablert i 1866 av Hans Henrik Hvoslef (1831–1911). Dette var hovedstadens sjuende apotek, og vi ser navnet Hvoslef i midten av stempelet (27). Det er usikkert når Sigurd og Suzannah returnerte fra kuroppholdet i Italia, men medisineringen fortsatte åpenbart også etter at hun var hjemme igjen, og apoteket må ha akseptert den italienske resepten. Pussig nok er resepten verken datert eller signert. Pasientens navn kan utelates, skrev farmakologen Poulsson, når middelet røper sykdommer som han nødig lar komme til andres kunnskap (7, s. 534). Det er neppe relevant her, ettersom resepten mangler det meste av formalia: tid, sted, pasientens og legens navn. Men den var tydeligvis skrevet for å kunne fungere både på italiensk og tysk, ettersom det står dråper på begge språk (*goccia* og *tröpfen*). På baksiden av resepten er det flere opplysninger (figur 5):

Det ene stempelet er fra apoteket *Farmacia Chimica Canelli*, samme virksomhet som har laget konvoluttene i reseptmappen, og som kan ha ligget ved Riva del Garda. Kanskje har Suzannah og Sigurd anskaffet reseptmappen samme sted. Det andre stempelet er også herfra, *Farmacia Bettinazzi*. Det siste stempelet er fra Monsummano, der de hentet medikamentet i *Farmacia Carlo Bacchelli*.

Resepten med de to sidene er altså stemplet hos fem ulike apotek: i Meran, to apotek i Riva, to ganger i samme apotek i Monsummano og endelig et apotek i Kristiania. Hvis alt dette skjedde i 1897, som det tyder på, skulle man tro at Suzannah kunne fortsette å benytte denne resepten her hjemme. Kanskje er det noe slikt som førte til at dr. Ibsen i 1898 tok saken i egne hender og begynte å skrive ut medisinbestillinger til sin giktbrudne kone (6)?

Den italienske resepten fra august 1897 er nøyaktig utskrevet: *Solutio a goucie con boccetta contagocce*, altså at legemidlet skal tas i dråpeform fra dråpeflaske. Det samme skrev Ibsen på sin medisinbestilling: «NB! I dråpeflaske med tud» (6). Så små mengder som det antakelig var snakk om, ble enkelt og nøyaktig målt ved å telle dråper fra en dråpeflaske eller ved hjelp av en dråpepipette. Men vi vet ikke hvorfor Ibsen ordnet med dette selv. På denne tiden var Christian Sontum (1858–1902) huslege for familien Ibsen (5). De hadde det aller beste forhold, og man skulle tro at Sontum var den naturlige utsteder av resepter.

Mellom første og andre linje på førstesiden tror vi det står «ex vitre epist el», som kan stå for *ex vitreus epistomium elongatum*, som kan oversettes til glass/flaske med forlenget propp, hvor *ex vitreus* spesifiserer at proppen er laget av glass, og *epistomium elongatum* beskriver formen. Det var vanlig at emballasjen ble angitt, eventuelt at det skulle redegjøres for hva prisen gjaldt (Inger Lise Eriksen, personlig meddelelse).

«en till hälsan bruten man»

De tre siste årene av Ibsens liv var preget av sykdom (4). Også Suzannah hadde betydelige plager (21). Leiligheten i Arbiens gate var som et sykehjem med egen pleier og daglige legetilsyn.

DR. IBSEN: Ibsen titulerte seg selv, og forventet å bli tiltalt fra andre, som «dr. Ibsen» etter at han ble æresdoktor ved universitetet i Uppsala i 1877. Avbildet her i Arbins gate 1, i 1898. Foto: Hulda Szacinski (1845–1922). I offentlig eie, via Nasjonalbiblioteket.

Ibsens helsetilstand fikk betydning for at han ikke fikk nobelprisen i litteratur. Da Svenska Akademiens Nobelkommitté 14. september 1903 avsluttet sine diskusjoner om hvorvidt det var mulig å dele prisen mellom Bjørnson og Ibsen, kom komitéen til at «en delning lätt skulle kunne missförstås, enär båda de nämnda författare äro för betydande för att bekomme blott halfva pris. Då nu härtill kommer, att Ibsen enligt ingångna och fullt pålitliga underrättelser numera är en till hälsan bruten man, hvars lifslåga är slocknande, så har äfven ur denna synpunkt förefallit mindre välbetänkt att föreslå honom till Nobelpriset (...) (28).»

Oppsummert

Reseptene viser at Ibsen brukte tre legemidler, og han begynte trolig med dem da Edvard Bull ble hans lege i 1903: kaliumjodid, kaliumbromid og uricedin. Suzannah brukte også et jodmiddel, men i form av natriumjodid. Om hun hadde brukt dette før 1897, vet vi ikke, men hun fikk det i hvert fall forordnet under Italia-turen sommeren 1897, og hun fortsatte med det etter at hun var tilbake i Norge.

Ibsens medisinbestilling fra perioden 1898–1901 gjaldt natriumjodid og Brandts schweizerpiller (6). Vi trodde opprinnelig at disse midlene var til eget bruk, men når vi nå vet at Suzannah brukte natriumjodid, er det mulig at Ibsen skrev dem ut til sin kone. I reklamen for Brandts schweizerpiller ble det også trukket frem at pillene «tages gjerne af Kvinder paa Grund af deres milde Virkning» (29), og det kunne også tale for at de var tiltenkt Suzannah. På den annen side vet vi at etter Suzannahs død i 1914, var det nesten kun Henriks ting som ble tatt vare på (Erik Edwardsen, personlig meddelelse). Det finnes blant annet oppbevart en boks med Brandts schweizerpiller, noe som kan tale for at Ibsen selv brukte dem. Det er fullt mulig at Henrik selv brukte jodnatrium, kanskje skrevet ut av dr. Sontum, og at dr. Bull endret dette til jodkalium. Men sikre kan vi ikke være.

Var medisineringen farlig for Ibsen? Svaret er nok nei. Den medikamentelle behandlingen var *lege artis*, slik sammenligningen med datidens litteratur viser. Bull viste dessuten et makeløst engasjement i Ibsens helse de tre siste årene, og så til dikteren «mer end 1000 Gange» (23, s. 141). Ibsen ble fulgt opp så godt som mulig av en høyst kompetent lege. Jodbehandling var ikke ufarlig (11, s. 331), men eventuelle plager og bivirkninger av medisineringen ville nok blitt fanget opp. Brombehandlingen var sikkert til god hjelp som beroligende og søvndyssende middel. Vi må anta at Bull utnyttet placeboeffekten fullt ut.

Vi takker Inger Lise Eriksen, tidligere apoteker og styreleder ved Norsk Farmasihistorisk Museum, for tyding av reseptene, og konservator Erik H. Edwardsen ved Ibsen Museum & Teater for hjelp med artikkelen.

LITTERATUR

1. Digitalt museum. Telemark museum. Lommebok.
<https://digitaltmuseum.no/021027937176/lommebok> Lest 19.7.2024.
2. Østvedt E. Ibsenforbundet formål og oppgaver. I: Østvedt E, red. Ibsen-årbok 1952. Skien: Oluf Rasmussens boktrykkeri, 1952: 5–7.
3. Ibsen-effekter til Skien. Varden 17.11.1953: 1–2.
4. Frich JC, Hem E. Den fatale historie – Ibsens helse i hans siste år. Tidsskr Nor Lægeforen 2006; 126: 1497–501. [PubMed]
5. Hem E, Frich JC. Ibsens siste år – legene og deres krevende pasient. Tidsskr Nor Lægeforen 2006; 126: 1502–6. [PubMed]
6. Hem E, Andersen KE. En apotekerlærling krysser sitt spor – om Ibsens medisinstellinger. Tidsskr Nor Lægeforen 2006; 126: 3314–7. [PubMed]
7. Poulsson E. Lærebog i farmakologi for læger og studerende. Kristiania: Aschehoug, 1905.
8. Bull F. Tradisjoner og minner. Oslo: Gyldendal, 1945: 189.
9. Bjørnson om Henrik Ibsen. Aftenposten: Ukens nytt 26.5.1906: 4–5.
10. Illustreret konversationsleksikon: en haandbog for alle. Bd. 5: Irving-Kvægpest. Kjøbenhavn: Hagerups boghandel, 1896: 67.
11. Greve M. Veileder i sundhed og sygdom: en haandbog med alfabetisk ordnede artikler. Lægebog for norske hjem. Kristiania: Cammermeyer, 1904.
12. Uricidin. I: Merck's 1899 Manual of the Materia Medica.
<https://www.gutenberg.org/files/41697/41697-h/41697-h.htm> Lest 19.7.2024.
13. Uricidin. I: Aulde J, red. The American Therapist: a monthly record of modern therapeutics. Bd. 2: juli 1893–1894. New York: The American Therapist Publishing Company: 48.
14. Uricidin. I: Norsk Kunngjørelsestidende 21.9.1931: 3.
15. Uricidin in uric acid diathesis. Lancet 1895; 145: 50.
16. Tirard N. Some clinical observations with new remedies. Lancet 1905; 165: 83–4. [CrossRef]
17. Johnson FN. The first era in medicine. I: Johnson FN, red. The history of lithium therapy. Basingstoke: Macmillan Press, 1984: 5–33.
18. Schmidt L, Abildgaard H. Index medicamentorum 1945: fortegnelse over lægemidler med gruppe-inndeling. Oslo: Norges Apotekerforening, 1945: 524.
19. Referater og oversættelser. Den medikamentøse behandling af nyresten. Medicinsk Revue 1904; 21: 367.
20. Pharmacology. JAMA 1907; XLIX: 1788–9. [CrossRef]

21. Ystad V. Suzannah Daae Ibsen. https://snl.no/Suzannah_Daae_Ibsen Lest 19.7.2024.
22. Hoch F. Pharmacologisk Compendium: udarbeidet i Henhold til de Nordiske Pharmacopoeer, for Medicinere, Pharmaceuter, Læger og Apotheker-Revisorer. Del 2. Christiania: Den Norske Forlagsforening, 1880.
23. Bull E. Fra Henrik Ibsens tre sidste Leveaar. Optegnelser af Dr. med. Edv. Bull Juli 1906. Ms. 4° 3159. Håndskriftsamlingen, Nasjonalbiblioteket i Oslo. Gjengitt i: *Nytt Norsk Tidsskrift* 1994; 2: 140–50.
24. Ibsen H. Henrik Ibsens skrifter: Innledning og kommentarer. Bd. 15. Oslo: Aschehoug, 2010.
25. Henrik Ibsens skrifter, Universitetet i Oslo. Brev til Sigurd Ibsen 17.6.1897 (B18950617SiI). https://www.ibsen.uio.no/BREV_1890-1905ht%7CB18950617SiI.xhtml Lest 19.7.2024.
26. Henrik Ibsens skrifter, Universitetet i Oslo. Brev til Susanna Ibsen 2.7.1897 (B18950702SuI). https://www.ibsen.uio.no/BREV_1890-1905ht%7CB18950702SuI.xhtml Lest 19.7.2024.
27. Oslo byleksikon. Apoteket Nordstjernen. https://oslobyleksikon.no/side/Apoteket_Nordstjernen Lest 19.7.2024.
28. Svensén B, red. Nobelpriset i litteratur: nomineringar och utlåtanden 1901–1950. D. 28: 1901–1920. Stockholm: Svenska Akademien, 2001: 53.
29. Apotheker Rich. Brandt's Schweizerpiller (annonse). *Dagbladet* 15.10.1892: 2.

Publisert: 19. april 2025. *Tidsskr Nor Legeforen*. DOI: 10.4045/tidsskr.24.0526
Publisert under åpen tilgang CC BY-ND. Lastet ned fra tidsskriftet.no 9. juli 2026.